

Kalhous, David

Sdílení paměti? : k otázce významu a rozšíření historického povědomí v době přemyslovské

Studia historica Brunensia. 2015, vol. 62, iss. 1, pp. [33]-59

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134662>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DAVID KALHOUS

SDÍLENÍ PAMĚTI?

K otázce významu a rozšíření historického povědomí
v době přemyslovské¹

Abstract:

The study deals with the question of a possible interaction between the learned tradition, or more precisely Latin and Old Slavonic literature, and the environment of secular elites in the Czech lands in the 11th and 12th century. The essay considers the significance of the Přemyslid dynasty in contemporary obituary records and of reflection of history in diplomatic sources. This is followed by an analysis of surviving manuscripts of the historiographic texts, which proves mutual inter-institutional relations. An analysis of selected accounts of the written sources as well as reasoning about mental background of period works of fine arts is included.

Key words:

Literacy, Orality, Přemyslids, Cosmas of Prague, Elite

Na jiném místě jsme se zabývali jak vzájemnými kontakty mezi českými zeměmi a říší, tak zejména „vytvářením“ Bohemanů v říšských pramenech 10.–12. století. Několikrát jsme však narazili na problém „pozitivní sebeidentifikace“ a historické paměti, a to zejména když jsme se zabývali problémem formulování vztahu k říši v pramenech české a moravské

¹ Studie vznikla v rámci projektu OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“. K terminologii se vyjadřuji obsáhleji ve své chystané knize. Opírám se primárně o úvahy H r o c h a , Miroslava: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu. Teorie a výzkum*. Red. J. Šubrt. Praha 2010, s. 31–46.

provenience.² Analýza domácích historiografických pramenů totiž odhalila, že faktory sebeidentifikace sehrávaly v analyzovaných textech poměrně značnou roli. Bylo také možno vysledovat, že se některé prvky pozitivní sebeidentifikace opakovaly – patřil mezi ně sdílený obraz společné minulosti, potvrzovaný Kosmou a jeho opisovači i pokračovateli, jdoucí ruku v ruce s respektem k právům a nárokům jediné dynastie na vládu a se sdílenou úctou ke společným svatým patronům, zejména pak k „věčnému knížeti“ sv. Václavovi. Základy této konstrukce položil ovšem již na sklonku 10. století mnich Kristián ve své legendě.³ Stopy jiných konceptů minulosti jsme sice schopni zachytit, avšak ty obvykle jen preferují jiné příslušníky přemyslovské dynastie, nezpochybnují nárok Přemyslovců na vládu jako takový.⁴

Význam dynastie v životě země, respektive cílenou snahu dynastie posilovat vlastní význam v životě obyvatel svého knížectví, jehož společnou identitu ostatně soudobí domácí kronikáři vytvářeli mimo jiné právě ve vztahu k této dynastii, nepřímou odrážejí již nejstarší klášterní nekrologia, jež takřka všechna se značnou péčí zaznamenávala a připomínala úmrtí členů panovnické rodiny,⁵ byť ne vždy a všech. V olomouckém nekrologiu,

² Srov. K a l h o u s , David: *Čechy a říše: Problém pramenů nebo historiografie?* ČČH 111, 2013, s. 481–516.

³ K a l h o u s , David: *Anatomy of a Duchy. The Social and Ecclesiastical Structures of Early Medieval Bohemia.* Boston – Leiden 2012, s. 193–208.

⁴ Srov. G r a u s , František: *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin.* ČsČH 15, 1967, s. 789–810.

⁵ *Necrologium Podlažicense.* Ed. B. Dudík. In: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte.* Brünn 1852, s. 403–428, případně online <http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Browse-the-Manuscript/Kalendarium/Calendar/?mode=1&page=608#content> (citováno 8. 3. 2014) bylo zapsáno někdy počátkem 13. století. Do stejné doby se paleograficky hlásí také *Ein Necrologium des ehemaligen Klosters Ostrov.* Ed. J. Emler. Sb. der kgl. Akademie der Wissenschaften in Prag. Praha 1878, které čteme v liturgickém rukopisu knihovny pražské metropolitní kapituly A LVII, f. 2a–7b. Srov. P a t t e r a , Adolf: *Píseň staročeská ze XIII. století.* ČNM 52, 1878, s. 289–294, případně P o d l a h a , Antonín – P a t e r a , Adolf. *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské I.* Praha 1910, s. 48–49. Zohlednit je třeba rovněž pozdější *Necrologium Doxanense.* Ed. J. Emler. In: *Zprávy ze zasedání Král. české společnosti nauk v Praze 1884, třída hist.-fil.* Praha 1885, s. 83–144, jež sice vzniklo až v polovině 14. století, ale nese stopy starších vrstev zápisů. Text je obsažen v rukopise NK ČR Praha, XIII D 25 z r. 1373, který uvozuje martyrologium (1v^a–43r^a), na něž navazují lekce (43r^a–45r^a) a řehole sv. Augustina (45r^a–48v^a). Nekrologium rukopis uzavírá (49r–72r). Srov. http://www.manuscriptorium.com/apps/main/mns_direct.php?docId=set20080520_75_49 (citováno 29. 3. 2014). Srov. D r a g o u n , Michal: *Česká středověká kalendária.* Diplomová práce katedry PVHaAS. Praha 2000. Autorovi děkuji za to, že mi svou práci tak nezištně poskytl ke studiu. Rukopis NK ČR Praha, XII

dochovaném v rukopisu Stockholm, Kungliga Biblioteket A 144 ze 40. let 12. století například překvapí absence předchůdců Jindřicha Zdíka, případně knížete Soběslava I., kdy se naopak v nekrologiu připomíná jeho soupeř Ota II. Černý, padlý u Chlumce – Bistřického zjištění ukazuje, že mnohdy stála vazba k dané instituci výše než loajalita k vítěznému knížeti.⁶ Na straně jedné tedy nekrologia zachycovala památku na členy přemyslovské dynastie, na straně druhé vychází najevo, nakolik i budování dynastické paměti nutně musíme považovat za lokálně vázaný a diverzifikovaný proces.

Indicie podporující tento závěr obsahuje i *Necrologium et martyrologium Pragense* ze třetí čtvrtiny 11. století, ovšem doplňované až někdy do r. 1150. To F. Graus ne náhodou označil jako doklad „nekosmovského pojetí českých dějin“, neboť mj. připomíná památku velmože Křivosuda, popraveného za účast na spiknutí proti vládnoucímu knížeti Soběslavovi I.⁷ Původ předlohy martyrologia není znám, avšak Graus v této souvislosti upozornil jednak na jeho příbuznost s martyrologiem Hrabana Maura, patrnou z některých obrátů, jednak na četné zprávy o Halberstadtu, které by umožňovaly hledat vznik předlohy v hranicích tohoto biskupství.⁸ Vznik martyrologia v takové podobě, v jaké jej nyní čteme, Graus hledal v Praze, byť se zdráhal upřesnit místo jeho vzniku. Přesto jednoznačně odmítl uvažovat o strahovské kanonii; pražský původ přisoudil i nekrologickým zápiskům a přikláněl se k Břevnovu jako k místu jejich zapsání.⁹

D 9 obsahuje nekrologium svatojiřského kláštera v breviáři abatyše Kunhuty z poč. 14. století.

⁶ V rukopisu *Horologia Olomouckého* (Kungliga Biblioteket Stockholm, A 144) ze 40. let 12. století bylo zapsáno *Necrologium Olomucense*. Handschrift der königlichen Bibliothek in Stockholm. Ed. B. Dudík. Archiv für österreichische Geschichte 59, 1880, s. 639–657, do něhož ovšem dodatečně vepisoval písař B za episkopátu Roberta Olomouckého (1201–1240); k rukopisu naposledy podrobně B i s t ř i c k ý , Jan – Č e r v e n k a , Stanislav: *Olomoucké horologium, kolektář biskupa Jindřicha Zdíka*. Olomouc – Praha 2011, s. 77–85. Děkuji Josefu Šrámkovi (Muzem východních Čech/UPOL) za zprostředkování citace a zajištění příslušného textu.

⁷ G r a u s , F.: *Necrologium Bohemicum*, s. 795, 799–800.

⁸ Tamtéž, s. 791–793.

⁹ Tamtéž, s. 790–791, 800–801. K identifikaci místa vzniku tohoto textu také D r a g o u n , Michal: *Necrologium bohemicum – příspěvek k otázce místa jeho vzniku*. Documenta Pragensia 20, 2002, s. 13–23, 14–17, který jej klade přímo do prostředí pražské biskupské kapituly. V Hradišti jeho původ hledá W i h o d a , Martin: *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*. In: *Ve stopách sv. Benedikta*. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. Red. L. Jan – P. Obšusta. Brno 2002, s. 34. Text známe prostřednictvím rukopisu ÖNB Wien, 395, k němu blíže na s. 7–8, kde také mé poznámky k možnému jeho původu.

Členy přemyslovského rodu z nejstarších nekrologických souborů nejmenuje pouze zlomek břevnovského nekrologia. Nicméně ten obsahuje celkem jenom devět položek a to, že mezi nimi není žádný Přemyslovec, souvisí zřejmě s nevelkým rozsahem souboru.¹⁰

Naopak memoriálních záznamů připomínajících přemyslovská knížata mimo české a moravské prostředí je podstatně méně a našli bychom je zejména v rakouských klášteřích a ve švábském klášteře Zwiefalten, kde bylo obvykle zmínění některého z příslušníků přemyslovského rodu podmíněno jeho sňatkem s příslušníkem nebo příslušnicí místní hraběcí nebo knížecí rodiny.¹¹

V českých zemích té doby však nesledujeme jenom stopy vytváření dynastické kontinuity a její legitimizace. Z aktových záznamů a listin, kde se v jediném dokumentu střetávají a vzájemně podporují memoriální rovina, rovina historická i rovina majetkoprávní, je rovněž patrné povědomí klášteřů o vlastní minulosti.¹² Snaha upevnit identitu klášterní komunity a posílit její legitimitu pracuje s několika strategiemi, mezi nimiž ovšem zaujímá důležitou roli důraz na vazby mezi klášteřem a dynastií. Nejvýrazněji je toto prolínání zřetelné v souboru aktových záznamů ostrovského klášteře, jež však známe až prostřednictvím zpadělané konfirmace Přemysla I. Otakara z r. 1205.¹³ Stručná, avšak hutná narace v úvodu popisuje počátky klášterní komunity a její vazbu na Nieder Altaich.¹⁴ Neméně úvodní

¹⁰ Srov. T r u h l á ř , Josef: *Nekrologické zápisky Břevnovské z konce XII. a počátku XIII. století*. Paběrky z rukopisů Klementinských XXI. Věstník ČAVU 8, 1899, s. 451–453.

¹¹ Srov. K a l h o u s , David – K o p a l , Petr – M o r a v c o v á , Irena – P o l a n s k ý , Luboš: *Genalogie Přemyslovců*. In: *Přemyslovci. Budování českého státu*. Red. D. Třešník – J. Sommer – J. Žemlička. Praha 2009, s. 541–573.

¹² K významu klášterních kronik P a t z e , Hans: *Klostergründung und Klosterchronik*. Blätter für deutsche Landesgeschichte 113, 1977, s. 89–121; t ý ž : *Adel und Stifterchronik*. Frühformen territorialer Geschichtsschreibung im hochmittelalterlichen Reich. Blätter für deutsche Landesgeschichte 100, 1964, s. 8–81; K a s t n e r , Jörg: *Historiae foundationum monasteriorum*. Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter. München 1974. K vyobrazení fundátorů a memoriální funkci těchto hmotných památek S a u e r , Christine: *Fundatio und memoria*. Stifter und Klostergründung im Bild 1100 bis 1350. Göttingen 1993. Srov. Š r á m e k , Josef: „Aby události neunikly paměti.“ Sředověká listinná falza a kláštery. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2, 2009, s. 13–37, případně t ý ž : *Kníže zakladatel? Otázka paměti o vládě Břetislava I. na Moravě v moderním historiografickém paradigmatu i v pramenech domácí proveniencí 12. až 14. věku*. Historica Olomucensia 2013/44 (= Sborník prací historických 32), s. 11–42.

¹³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) II. Ed. G. Friedrich. Pragae 1912, s. 379–383, č. 359.

¹⁴ *CDB I*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907, s. 46–47, č. 40 (Boleslav III.).

zakládací akt spolu s dalšími donacemi připomíná a vytváří vazbu mezi klášterem a vládnoucí dynastií – podle klášterní tradice do počátku 11. století takřka nebylo vládnoucího knížete, který by Ostrov nebyl podaroval nějakou vsí či jiným příjmem.¹⁵

Podstatně stručnější naraci o počátcích kláštera obsahuje i dvojice falz pro rajhradský klášter.¹⁶ I přesto lze velmi dobře sledovat snahu anonymního notáře propojit historii kláštera s významnými osobnostmi konce 10. a první poloviny 11. století.¹⁷

Prolínání různých, z našeho pohledu zcela odlišných typů textů platí ovšem nejenom pro prameny diplomatického charakteru, je to patrné např. i v textech primárně historických, v českém prostředí pak zejména v tradici spojené se sázavským klášterem. Příběh opata-zakladatele, jenž je stylizován jako světec-opat po vzoru sv. Benedikta, paralelizuje příběh jednoho opata 11. století s dávným příběhem možná nikdy neexistujícího zakladatele řádu, a tím s dějinami křesťanství vůbec.¹⁸ Stejně tak se prostřednictvím opatských gest čtenáři podsouvá představa hladké poslušnosti opatů, a tím se konstruuje kontinuita samotné instituce, stejně jako se potvrzuje její legitimita. Tomu ostatně napomáhá provázání sázavských textů

¹⁵ CDB I, s. 50, č. 46 (Oldřich); CDB I, s. 52–53, č. 52 (Břetislav I.); CDB I, s. 60, č. 56 (Spytihněv II.); CDB I, s. 89–90, č. 83 (Vratislav II.); CDB I, s. 98–99, č. 91 (Vratislav II.); CDB I, s. 104, č. 97 (Konrád I.); CDB I, s. 104–105, č. 98 (Břetislav II.); CDB I, s. 106, č. 102 (Svatopluk); CDB I, s. 176, č. 179 (Vladislav II.).

¹⁶ CDB I, s. 352–354, č. 379; CDB I, s. 356–358, č. 381; CDB I, s. 358–362, č. 381. K textům z diplomatického hlediska Friedrich, Gustav: *O dvou nejstarších listinách kláštera rajhradského*. In: Sborník prací historických k 60. narozeninám dvor. rady Prof. Dra Jaroslava Golla. Red. J. Bidlo – G. Friedrich – K. Krofta. Praha 1906, s. 72–80; Šebánek, Jindřich – Dušeková, Sáša: *Studie k českému diplomatáři I. K Otázce břevnovských falz*. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity 2–4, 1953, s. 261–285.

¹⁷ Na memoriálně historiografickou funkci těchto falz a na jejich roli cenného svědectví vnímání počátků vlastního kláštera v Břevnově ve 13. století upozornil podnětně Šrámek, Josef: *Kníže zakladatel? Otázka paměti o vládě Břetislava I. na Moravě v moderním historiografickém paradigmatu i v pramenech domácí proveniencie 12. až 14. věku*. *Historica Olomucensia* 44, 2013, s. 11–42. K počátkům rajhradského kláštera Šrámek, Josef: *Na okraj počátků Břetislavovy fundace v Rajhradě*. Příspěvek ke vztahu rajhradského a břevnovského kláštera v 11.–13. století. *Documenta Pragensia, Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha 2011, s. 45–73.

¹⁸ Srov. k paralelám Rychterová, Pavlína: *Koncepce mnišství v nejstarších prokopských legendách*. In: *Historia Monastica I. Sborník z kolokvií a konferencí pořádaných v letech 2002–2003 v cyklu „Život ve středověkém klášteře“* (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 3). Red. D. Foltýn – K. Charvátová – P. Sommer. Praha 2005, s. 145–152.

s *Kosmovou kronikou*, jež příběh jednoho kláštera zasazuje do kontextu dějin země a s ohledem na strukturu kroniky a záměr kronikáře i do dějin světa.¹⁹ Autor sázavských vsuvek nezapomíná ani na majetkoprávní spory a jejich pro klášter úspěšné, tedy ve prospěch kláštera směřující řešení.²⁰ Autorům 12. století zde naprosto nevádí „slovanská tradice“ Sázavy 11. století, přednější je jim respekt k opatské pravomoci, případně ponaučení z důsledků vnitřních rozporů v rámci komunity.²¹

Kromě různých typů memoriálních textů, jež vznikaly ve významných kláštorech přemyslovského *regna*, nesmíme zapomínat ani na žánr knížecích katalogů. Ty sice nejsou dosvědčeny žádnými rukopisy přemyslovské doby, nicméně o raně středověkém původu těchto textů svědčí skutečnost, že čas od času zaznamenáme jejich ohlasy v jiných pramenech. Barbara Krzemieńská upozorňuje v této souvislosti zejména na listinu Soběslava I. (1126–1140), kde je označován jako „jedenáctý jedynoládce Čechů“,²² jednak na soupis českých knížat z konce 13. století navazující bezpochyby na *Kosmovu kroniku*.²³

Jednou věcí je cílené zformulování historické tradice ve snaze formatovat historické povědomí klášterních domů. Jinou věcí však je důkaz, že byly tyto snahy nejenom směřovány na početnější publikum mimo kláštery a kanonie, avšak že byly alespoň částečně úspěšné. Zatímco alespoň u části církevních elit²⁴ lze předpokládat širší obeznámenost s texty, jak dále prokážeme, není v případě kléru jako celku situace tak jednoznačná. Ještě méně víme o působení textů na elity světské. Jinými slovy: konkrétní obrysy historického povědomí obyvatel českých zemí před r. 1200 lze jenom

¹⁹ Viz rovněž dále v textu.

²⁰ Srov. W i h o d a , Martin: *Das Sázava-Kloster in ideologischen Koordinaten der böhmischen Geschichte des 11. Jahrhunderts*. In: Der heilige Prokop, Böhmen und Mitteleuropa. Internationales Symposium Benešov – Sázava 24.–26. September 2003 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 4). Red. P. Sommer. Praha 2005, s. 257–271. K legitimizační funkci textu srov. K a l h o u s , D.: *Anatomy*, s. 140–141.

²¹ K a l h o u s , D.: *Anatomy*, s. 226–227. Využití domácího jazyka v církevní praxi zřejmě nepředstavovalo podstatný problém, ostatně nebylo specifikem cyrilometodějské misie, jako spíše běžnou praxí.

²² *CDB I*, s. 114–115, č. 111.

²³ Srov. *Závěrek sběratele*. Ed. J. Emler. In: *Fontes rerum Bohemicarum II*. Praha 1875, s. 368–370. Viz K r z e m i e ň s k á , Barbara: *Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in böhmischen Přemyslidenstaat*. *Historica* 27, 1987, s. 15–16. Srov. nověji B l á h o v á , Marie: *Středověké katalogy českých knížat a králů a jejich pramenná hodnota*. *Sredniowiecze polskie i powszechnie* 1. Katowice 1999, s. 33–63.

²⁴ Mezi ty počítáme klérus, žijící v centrech a zastávající špičkové funkce v církevní struktuře. Podstatně lepší z hlediska přístupu k textům bylo jistě i postavení mnichů klíčových klášterů, proto do této skupiny lze *cum grano salis* počítat i je.

obtížně doložit, rozhodně ne pro většinu obyvatelstva.²⁵ Samozřejmě se můžeme domnívat, že dochované texty ve svém rukopisném kontextu rovněž mohly prostřednictvím předčítání ovlivňovat v latině nevzdělané publikum, nebo naopak můžeme vztah nevzdělané většiny k latině psaných textů zcela odmítnout. Jednoznačné důkazy pro jedno z řešení nám chybí a bude zapotřebí v rámci našeho textu nabídnout alespoň jisté indicie ukazující jedním, či druhým směrem. Nejprve musíme zahustit množství dokladů, jež nám jsou k ruce. Nabízí se totiž určité řešení, jež vychází zejména ze snah zasadit *Überlieferungsgeschichte* jednotlivých textů do širšího historického kontextu a propojit je s výsledky kodikologie a paleografie. Cenné doklady poskytují také druhotné doklady historické tradice mimo rámec nejčastěji uváděných textů.

Klíčovým textem českého středověku byla bezpochyby *Kosmova kronika*, a to nikoli jen pro své literární kvality. Její rukopisy se dochovaly již od přelomu 12. a 13. století. Zřejmě již během 12. století byl její text opsán na Sázavě, jak dosvědčuje pozdější interpolovaný rukopis A3a (Öffentliche Bibliothek Dresden J43) z přelomu 12. a 13. století, který obsahuje také pokračování *Kosmovy kroniky* z pera anonymního sázavského mnicha, vzniklé někdy v 70. letech 12. století.²⁶ Drážďanský rukopis začíná *Kosmovou kronikou* (f. 1r–59v), následují stručný spis *De ratione astronomiae* (f. 60r), pozdně antický text C. Julia Solina (ca 250 n. l.) *Collectanea rerum memorabilium* (f. 60v–101v),²⁷ zlomek textu Anselma z Canterbury (f. 101v), úvod k encyklopedickému dílu Honoria Augustodunensis *Imago mundi* (f. 102r–107r)²⁸ a encyklopedie umění a uměleckých a řemeslných

²⁵ Obecně k otázce historického vědomí a historické paměti srov. úvodní kapitolu rukopisu mé habilitační práce *Bohemi. Zu den Identitätsbildungsprozessen in Böhmen der Przemyslidenzeit (bis 1306)*. K významu těchto fenoménů v prostředí přemyslovského knížectví T ř e š t í k , Dušan: *Historické povědomí českého raného středověku*. In: Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach, Słowacji. Red. R. Heck. Wrocław – Kraków – Gdańsk 1978, s. 5–21; K r z e m i e ŋ s k a , B.: *Die Rotunde in Znojmo*, s. 50–58; B l á h o v á , Marie: *Možnosti studia historického vědomí v raně feudálních Čechách*. SMP 1, 1988 (1990), s. 33–50; t á ž : *Historická paměť v pramenech raně přemyslovských Čech*. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Red. J. Klápště. Praha 2003, s. 53–70.

²⁶ B r e t h o l z , Bertold: *Die Handschriften*. In: Cosmae Pragensis Chronica Bomorum. Ed. B. Bretholz. MGH SRG NS 2. Berlin 1923, s. LVIII–LXI; S c h n o r r v o n C a r o l s f e l d , Franz: *Katalog der Handschriften der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden 2*. Leipzig 1883, s. 21–23. Rukopis byl za války velmi vážně poničen. K Mnichu Sázavskému viz B l á h o v á , Marie: *Sázaver Geschichtschreibung*. In: Der heilige Prokop, s. 185–204.

²⁷ C. Ivlii Solini *collectanea rerum memorabilium*. Ed. T. Mommsen. Berlin 1895.

²⁸ Text vznikl kolem r. 1120 a r. 1139 jej Honorius přepracoval, viz *Honorii Augusto-*

technik *De diversis artibus* Theophila Rugeria (1100–1120), (f. 107r–143r)²⁹. Ve vazbě lze nalézt cestovní poznámky odkazující k různým klášterům. S ohledem na to, že hned čtyři texty rukopisu náležejí do téhož období (počátek 12. století), je možné, že drážďanský rukopis vychází z podobně koncipovaného souboru „moderních“ textů. Rukopis sice pochází z vlastnictví kláštera Altzell,³⁰ nicméně nevíme, kde a pro koho vznikl.

S drážďanským rukopisem souvisí rukopis A3b, chovaný pod signaturou 508 ve vídeňské ÖNB³¹ – text *Kosmovy kroniky* (f. 1r–118v) se totiž v obou rukopisech shoduje v řadě detailů, přičemž kromě různých dodatků obsahuje i pokračování z pera tzv. Mnicha Sázavského.³² Raně novověké přípisky dokazují, že byl rukopis v té době držen v Čechách.³³ Nicméně o místě vzniku rukopisu mnoho neprozrazují. Kromě Kosmy pak v rukopise čteme ještě list jeruzalémského patriarchy papeži Honoriovi III., jímž jej zpravuje o dobytí Damiety r. 1219 (f. 119r–v). Na něj navazuje legenda o sv. Alžbětě (f. 119v–122v) a zlomek glosáře, který rukopis uzavírá (123r–v). Písmem se rukopis hlásí do první poloviny 13. století.

O ohlasu Kosmova textu na Vyšehradě svědčí za prusko-francouzské války zničený štrasburský rukopis A4 (Strassbourg, Stadtbibliothek 88), jenž vznikl na přelomu 12. a 13. století.³⁴ Neobsahoval sice celý text *Kosmovy kroniky*, nicméně bychom v něm našli falzum buly Alexandra II. o založení vyšehradské kapituly.³⁵ Není samozřejmě jisté, zda tento konkrétní rukopis měl přímou vazbu na vyšehradskou kapitulu, nicméně skutečnost, že v pro-

dunensis Imago mundi. Ed. V. I. J. Flint. Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge 49, 1982, s. 48–151.

²⁹ *Theophili De Diversis artibus*. Ed. C. R. Dodwell. London – Edinburgh – New York 1961.

³⁰ Öffentliche Bibliothek Dresden, J43 (Kosmas A3a), f. 61v, 62r, 142v, 143r: *Liber monasterii Veteris Celle Sancte Marie Virginis*. K tomuto klášteru a jeho možným vazbám k českému prostředí viz Č h a r v á t o v á , Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420* 3. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech. Praha 2009, s. 193–201, kde upozorňuje jednak na vztah tohoto kláštera k pozdější fundaci královny Kunhuty v Marienthalu (zal. před 1235), jednak na klášterní majetky na Lovosicku a konečně na srdečné vztahy Altzellu ke klášteru v Oseku.

³¹ K e r n b a c h , Anna: *Vincenciova a Jarlochova kronika v kontextu svého vzniku*. Brno 2010, s. 73–75, 244–246; B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LXI–LXVI.

³² B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LXIII.

³³ Tamtéž, s. LXII.

³⁴ Tamtéž, s. LXVIII–LXIX.

³⁵ K ö p p k e , Rudolf: *Praefatio ad Cosmae Chronicam Boemorum*. MGH SS 9. Hannover 1851, s. 28–29 udává, že rukopis obsahoval kapitoly *Kosmovy kroniky* I. 1–15, 21–23, II. 37–38.

středí vyšehradské kapituly byl text *Kosmovy kroniky* znám a reflektován již ve 12. století, dokládá, myslím, dosti přesvědčivě.

Ještě během první třetiny 13. století vznikl ve zdech podlažického kláštera i tzv. Codex gigas (Stockholm, Kgl. Bibliothek).³⁶ Rukopis kromě hebrejské, řecké a latinské abecedy (f. 1v) obsahuje rovněž text Starého zákona (f. 1v–117r),³⁷ Josefa Flavia *Antiquitates iudaicae* (f. 117r–177v) a *De bello iudaico* (f. 177v–199v), list Izidora Sevilského biskupovi v Kaisarei (f. 200r–200v) a zejména jeho proslulé *Etymologiae* (f. 200v–238r), po nichž následuje dopis sv. Jeronýma papeži Damiánovi s uvedením do četby evangelii (f. 252r–252v) spolu s textem Nového zákona (f. 252v–285r).³⁸ Na něj navazuje *Confessio peccatorum* (f. 285v–287v) a dvě celostránkové iluminace znázorňující jednak nebeský Jeruzalém (f. 288v), jednak d'ábla (f. 289r). Rukopis rovněž obsahuje stručnou zaklínací formuli proti zlodějům (f. 289v–290r). Na pouhých deset folií se vměstnal text *Kosmovy kroniky* (f. 293r–303r), na nějž navazuje *Conspectus confraternitatis monasterii de Podlažice* (f. 304r) a *Calendarium benedictinum sive quasi-martyrologium cum necrologio monasterii de Podlažice* (f. 304v–310r). Rukopis uzavírá několik tabulek s chronologickými výpočty (f. 310v–311r). *Kosmova kronika* se v rámci tohoto olbřímího rukopisu stává součástí jakési encyklopedie středověkého vědění, kdy je zasazena mezi *Etymologiae*, Bibli a soupis příznivců a mnichů kláštera. Lze ji tak nahlížet jako pojítka mezi obecným (*Etymologiae* a Bible) a konkrétním (klášterní komunita okolo r. 1200), kdy zajišťuje propojení současnosti kláštera s dějinami světa – o vhodné navázání se ostatně postaral již sám Kosmas, který své vypravování o mytických počátcích dějin Čechů uvedl biblickým příběhem o zmatení jazyků.³⁹

Pozdně středověký papírový rukopis Brno, Městský archiv A101 (A1a) z 15. století (286 pap. listů, 400x290 mm), vzniklý v třebičském klášteře a doplněný o tamní zápisy nejspíše rovněž vycházel ze staršího, původem

³⁶ Kungliga Biblioteket Stockholm, A 148, přístupný online zde <http://www.kb.se/codex-gigas/eng/Browse-the-Manuscript/>. Srov. B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LXIX–LXXV; W o j c i e c h o w s k a , Marie: *O największym kodeksie czeskim*. Studie o rukopisech 2, 1964, s. 1–45; H l a v á č e k , Ivan: *The Necrology of the Codex Gigas of Bohemia (Kungliga Biblioteket, Stockholm MS A 148)*. In: *The Durham Liber vitae and its context*. Ed. D. Rollason – A. J. Piper – M. Harvey – L. Rollason. Woodbridge 2004, s. 191–205; K o l á r , Jaroslav: *Kodex Gigas a otázka jeho sémiotické interpretace*. ČČH 89, 1991, s. 662–676.

³⁷ Opisovač kupodivu nevycházel z Vulgáty, avšak do rukopisu opsal některou ze starších verzí překladu Písma. Text však nebyl dosud podroben textologické analýze do té míry, abychom mohli tuto předlohu spolehlivě identifikovat.

³⁸ Z Vulgáty nevychází ani opis Nového zákona, jenž naopak vykazuje určité souvislosti s předjeronýmovskými překlady.

³⁹ *Cosmae Pragensis Chronica* I. 1, s. 4.

rovněž třebíčského textu.⁴⁰ Jistou indicii pro tuto hypotézu představuje opis aktových záznamů, jež v dochované podobě můžeme datovat na počátek 13. století a jež tvoří v rukopise pevnou součást Kosmova textu.⁴¹ *Kosmova kronika* (f. 194v^b–239r^a) v rukopise navazuje na souhrn římských dějin do vlády Konstantinovy z pera Benvenuta z Imoly (1320?–1388), sepsaný pro Gómeze Albornoze v 60. letech 14. století (f. 1–178r^b), jeho pokračování z pera Ioanna de Crinellis (f. 178v^a–186v^b), *Memorabilia Romae* (f. 188v^b–194r^a) a *Prophetiae XII Sibyllarum* (f. 194r^a–194v^a).⁴² K nim Kosmovi opisovači připojili ještě kroniku Přibíka Pulkavy (f. 239r^b–284v^a), údajné privilegium Alexandra Velikého pro Slovyany (f. 284v^b)⁴³ a krátký letopisný svod (f. 284v^b–286v^b).

Také pozdně středověký rukopis C1b, uložený původně pod signaturou 697 ve fürstenberské knižecí knihovně v Donaueschingenu, prozrazuje určitý zájem o dějiny kláštera ve Vilémově, neboť jako jediný zaznamenává údajné okolnosti založení kláštera na počátku 12. století.⁴⁴ Nicméně původ rukopisu není znám a chybí další důkazy, že by se jednalo o pozdně středověkou recepci starší klášterní tradice.⁴⁵

Z přelomu 12. a 13. století pochází lipský rukopis č. 1324, který tamní knihovna získala koupí až r. 1839. Rukopis o 144 foliích obsahuje prakticky pouze *Kosmovu kroniku*.⁴⁶

⁴⁰ Rukopis popsal B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. L–LIV.

⁴¹ K formě B l á h o v á , Marie: *Funkce a pramenná hodnota pamětních zápisů středověkých církevních institucí*. Tak zvaná zakládací listina kláštera Třebíčského. In: *Ve stopách sv. Benedikta*, s. 104–107; k rozboru těchto zápisů z hlediska rozvoje klášterní pozemkové držby pak Rudolf F i š e r : *Třebíč. Z historie benediktinského opatství*. Třebíč 2004, s. 41–58.

⁴² Další zápis bohemikálního původu obsahuje rukopis Vědecké knihovny v Olomouci, M II 58.

⁴³ B a r t o š , František M.: *Zápis Alexandra Velikého Slovanům a jeho původce*. ČNM 115, 1946, s. 49; P f i s t e r , Friedrich: *Das Privilegium Slavicum Alexanders des Grossen*. *ZfSlawistik* 6, 1961, s. 323–345.

⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica* III. 45, s. 219, pozn. b: *Hoc anno fundatum est monasterium Wylemow iubente duce Wladislao rogatu Wilhelmi et Hermanni comitum*.

⁴⁵ B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LXXVIII–LXXIX. Srov. B a r a c k , Karl A.: *Die Handschriften der fürstlich-fürstenbergischen Hofbibliothek zu Donaueschingen*. Tübingen 1865 (užil jsem elektronické verze přístupné na adrese <http://www.wlb-stuttgart.de/referate/hschriften/barack/barack3.php3?browse=1&nummer=697>, citováno 11. 3. 2014). Donaueschingenský rukopis kromě *Kosmovy kroniky* (1r–65r) obsahuje jeho pokračování z pera tzv. Kanovníka vyšehradského (65r–78v), stejně jako různé části tzv. Druhého pokračování Kosmova (–119r) a konečně také *Chronicon Aulae Regiae* (122v–284r) s dodatkem (f. 284v–286r).

⁴⁶ B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LIV–LVIII.

Rovněž další rukopisné historiografické soubory z pozdější doby, jež nejsou přímo propojeny s rukopisným dochováním *Kosmovy kroniky*,⁴⁷ představují přímé svědectví budování historického povědomí ve zdech českých a moravských klášterů a kanonií. Nejstarší je mezi nimi jistě vídeňský rukopis ÖNB 395, obsahující tzv. Hradištsko-opatovické letopisy.⁴⁸ Rukopis uvozuje stručné komputisticko-historické pojednání (f. 1r–6r),⁴⁹ na něž navazuje nedlouhý spis *Ordo ad includendum uirum vel feminam (In primis cantetur missa)* (f. 6v), následovaný martyrologiem, obsahujícím *in margine* jména pražských biskupů a přemyslovských knížat, jež jsme již poznali pod názvem *Martyrologium et necrologium Pragense* (f. 7r–34v).⁵⁰ V dalším sledu následují opis regulí pro kanovníky ustanovený r. 816 na cášské synodě (f. 35v–85v), jenž stojí někde mezi benediktinskou regulí a pravidly pro kanovníky z pera Chrodegangova,⁵¹ s vepsanou závětí urozeného Kochana (f. 83r),⁵² *Formulae benedictionis et absolutionis* (f. 86r–v) a spis

47 B l á h o v á , Marie: *Die mittelalterlichen Sammelhandschriften der historischen Texte in Böhmen*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 35–52.

48 *Tabulae codicum manu scriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum I: Cod. 1 – Cod. 2000*. Wien 1864, s. 61–62; H e r m a n n , Hermann J.: *Die deutschen romanischen Handschriften* (= Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich NF 7. 2). Leipzig 1926, s. 283–286; N o h e j l o v á - P r á t o v á , Emanuela: *Příběhy kláštera opatovického*. Praha 1925, s. 83–86; B l á h o v á , Marie: *Die mittelalterlichen Sammelhandschriften*, s. 35, 36–37; K e r n b a c h , A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 71–73, 240–244. Paleografický rozbor podal F r i e d r i c h , Gustav: *Památky umění písařského v Čechách a na Moravě*. Praha 1904, s. 12–13, který dokázal rozeznat 9 rukou, přičemž za přepis martyrologia byla zodpovědná zejména ruka A, zatímco na zapsání letopisů se podílely zejména ruce C, E a F.

49 Žánry komputu a (světové) kroniky byly úzce provázány a jeden sloužil druhému při měření cesty ke spáse. Patrné je to jak na díle Bedově, tak např. Mariana Scotta a mnoha dalších. Přepis textu ÖNB Wien, 395, f. 4r–v nabízí K e r n b a c h , A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 72, pozn. 258.

50 Srov. s. 35.

51 *CDB I*, s. 319, č. 364; stručně K a l o u s e k , Josef: *Závětí Kochanova*. ČČH 7, 1901, s. 203–204.

52 *Concilium Aquisgranense a. 816*. In: *Concilia Aevi Carolini*. Ed. A. Werminghoff. MGH Leges III, Concilia 2/1. Hannover – Leipzig 1906, s. 312–421. Srov. W e r m i n g h o f f , Albert: *Die Beschlüsse des Aachner Concils im Jahre 816*. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 27, 1902, s. 607–675; S e m m l e r , Josef: *Benedictus II: Una regula – una consuetudo*. In: *Benedictine culture 750–1050*. Ed. W. Lourdax – D. Verhelst. Leuven 1983, s. 1–49; t ý ž : *Die Kanoniker und ihre Regel im 9. Jahrhundert*. In: *Studien zum weltlichen Kollegiatstift in Deutschland*. Hg. von I. Crusius. Göttingen 1995, s. 62–109; H a r t m a n n , Wilfried: *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und Italien*. Paderborn – München – Wien – Zürich 1989.

Historia Alexandri Magni (f. 87r–110v). Rukopis uzavírá snad v Praze přiřazený opis světové kroniky počínající od let Augustovy vlády, jež obsahuje i bohemikální a moravikální zápisky dovedené do r. 1158, které známe jako *Hradištsko-opatovické letopisy* (f. 111r–148v).⁵³ Anna Kernbach zřejmě právem soudí, že *Historia Alexandri Magni* by mohla souviset s navazující světovou kronikou, neboť pojednává o osudech jedné ze světových říší.⁵⁴

Vynechat nelze ani bamberskou Státní knihovnu, kde se pod signaturou B.IV.6/Patr. 64 skrývá manuskript obsahující text *Annales Pragenses*. Gros textů bylo zapsáno již během 11. století, snad někdy mezi l. 1025–1065 (f. 1–97), avšak na vzniku jednotlivých opisů se podílely i ruce pozdější.⁵⁵ V dnešní podobě rukopis jako celek vznikl až r. 1611, kdy byly texty nově svázané. O původním obsahu tedy nelze bez další důkladné analýzy mnoho říci. Rukopis, jak jej známe dnes, uvozuje soubor drobnějších Cypriánových spisů (f. 1r–37v), na něž navazují jinou rukou zapsané *Orationes VIII* Řehoře z Nazianzu (f. 75r–100v) a spis *De sacerdotio libri VI* Jana Zlatoústého (f. 75r–100v). Druhá polovina rukopisu má po výtce historiografický charakter. Soubor začíná *Světovou kronikou* Eusebia z Kaisareie v Jeronýmově překladu (f. 101r–146v), zapsanou již počátkem 12. století, na kterou navazuje zlomek *Chronicon Wirzburgense* (f. 147r–152r),⁵⁶ stručná *Notitia de gente Francorum* (f. 151v–152r); později byla rukou 13. století připsána kronika Hugona od sv. Viktora (f. 153r–169), jež také obsahuje vepsány jednak stejnou rukou *Annales Cavenses*, jednak později a jinou rukou *Annales Pragenses*. Waitz folia s Hugonovou kronikou považuje

⁵³ Tak Novotný, Václav: *Studien zur Quellenkunde Böhmens*. MIOG 24, 1903, s. 580–602, který původ martyrologia hledá v Halberstadtu, avšak AGO přiřadil do skupiny *Pražských letopisů*. Nověji Zetzlčík, Michal: *Analýza hradištsko-opatovické*. Olomouc 1984 (netištěná diplomová práce na Katedře historie UPOL) uvažuje o existenci nedochovaných hradištských letopisů, jež byly na *Annales Pragenses deperditi* a Kosmovi nezávislé. Srov. také Pernecký, Emil: *Die Opatowitz Annalen*. Jb. für Kultur und Geschichte der Slawen, NF 3, 1927, s. 48–76.

⁵⁴ Kernbach, A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 73.

⁵⁵ Srov. Hoffmann, Hartmut: *Bamberger Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts*. MGH Schriften 39. Hannover 1995, s. 157; Suckale-Redliffsen, Gude: *Die Handschriften des 8. bis 11. Jahrhunderts der Staatsbibliothek Bamberg I*. Textband (= Katalog der illuminierten Handschriften der Staatsbibliothek Bamberg 1). Wiesbaden 2004, s. 156–157; Leitschuh, Friedrich – Fischer, Hans: *Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg I/1*. Bamberg 1903, s. 433–436; Waitz, Georg: *Ueber eine Bamberger Handschrift*. NA 3, 1878, s. 192–194.

⁵⁶ Pokorný, Rudolf: *Das Chronicon Wirzburgense, seine neuaufgefundene Vorlage und die Textstufen der Reichenauer Chronistik des 11. Jahrhunderts I*. DA 57, 2001, s. 63–93, k tomuto rukopisu viz s. 70, pozn. 22.

za samostatný rukopis.⁵⁷ Rukopis uzavírá ruka konce 12. století a *Chronicon a creatione mundi usque ad finem regni Iudeorum* (f. 170r–178r). I pokud pomíneme všechny texty až na Hugonovu kroniku, jež se zápisem *Annales Pragenses* souvisí pouze druhotně, narážíme opět na známé schéma lokálních zápisků vevázaných do obecnějšího textu světové kroniky. Původ této části rukopisu však není znám.

Posledním rukopisem, který bychom měli zmínit, je autograf Jarlochova letopisu, který je dnes uložen na Strahově pod signaturou DF III. 1.⁵⁸ Rukopis uvozují *Církevní dějiny Anglů* Bedy Ctihodného (f. 1r–76v), na něž navazuje Vincenciův letopis (f. 77v–87v). Rukopis uzavírají text milevského opata Jarlocha (f. 87v–93v, 108v, 111r–112v) a *Historia de expeditione Friderici imperatoris* z pera kronikáře Ansberta (f. 94r–110v). Zatímco text Vincenciův, Jarlochův a Ansbertův se vzájemně prolínají a nabízejí vhléd do dějin světa druhé poloviny 12. století, není tak snadné vymezit místo Bedova textu v rámci rukopisu. Beda svůj text věnovaný christianizaci území budoucí Anglie zahajuje r. 55, tedy rokem, kdy Cézár překročil Kanál, vtrhl na ostrovy, a zahájil tak jejich postupné podrobování římské moci.⁵⁹ Je jisté, že tento mezník hraje svou roli v Bedově textu, neboť jej lze svázat s pozdějším příchodem křesťanství a také lze jeho prostřednictvím christianizaci Anglů a Sasů propojit s dějinami jedné ze světových říší. Nicméně Bedova kronika končí dávno předtím, než počíná Vincenciovo líčení. Určité vysvětlení poněkud nejasné kompozice rukopisu však nabízí paleograficko-kodikologická analýza Anny Smékalové-Kernbach. Díky ní víme, že Bedovo dílo bylo opsáno jediným písařem A, který si pečlivě rozvrhl množství psací látky, a jeho opis tak zřejmě měl původně tvořit samostatný celek.⁶⁰ Stejně promyšleným, avšak samostatným celkem se naopak jeví soubor vytvořený Jarlochem z Vincenciova a Ansbertova textu, propojený vlastními kronikářsko-hagiografickými záznamy, jež se soustřeďují na počátky premonstrátského řádu v českých zemích.⁶¹

Pomíneme-li mladší rukopisné soubory historických textů, např. rkp. G 5 z Archivu Pražského hradu či NK ČR, XIII D 7, je třeba ještě připomenout dvě nanejvýše sporná svědectví pozdějších textů. Nejprve je třeba

⁵⁷ Wa i t z , G.: *Ueber eine Bamberger Handschrift*, s. 194.

⁵⁸ K e r n b a c h , A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 75–82, 238–240.

⁵⁹ Srov. *Beda Venerabilis. Historia ecclesiastica gentis Anglorum I–II*. Ed. C. Plummer. Oxford 1896; k Bedovi H i g h a m , Nick J.: *(Re-)Reading Bede. The Ecclesiastical History in Context*. Routledge 2006; B l a i r , Peter H.: *The World of Bede*. Cambridge 1990².

⁶⁰ K e r n b a c h , A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 77–78, 211, 76–82, 195–211.

⁶¹ Tamtéž, s. 78–80.

odkázat na tzv. Dalimila, českého kronikáře počátku 14. století.⁶² Ten tvrdí, že při psaní své kroniky vycházel z kroniky, již objevil ve Staré Boleslavi, a z kroniky pražské, břevnovské, opatovické a vyšehradské.⁶³ Na jiném místě se pak ještě zmiňuje o jakési „moravské kronice“.⁶⁴

Již Palacký si také povšiml přípisku rukou 15. století v rukopisu Jarlochovy kroniky DF III. 1, kde se praví, že:⁶⁵ *Cronica monasterii sancti Procopii concordat cum ista Strahouiensis usque ad locum istum et abinde eadem cronica sancti Procopii habet alium stilum satis bonum, sed meliorem Vincencius canonicus Pragensis et notarius regis Wladislai; utraque Pragensis et Boleslaviensis cronice in stilo concordant, sed discrepant aliis duabus Wissegradensis et sancti Georgii cronicis, concordant [in stilis sed tamen aliquando discrepant ab aliis predictis]*. To znamená, že autorovi přípisku bylo známo hned několik „kronik“, jež spojoval se sázavským klášteřem, Strahovem, Prahou a Starou Boleslaví. Kromě Vincenciova textu lze snad identifikovat „sázavskou kroniku“ buď s textem Mnicha sázavského, nebo se sázavskou redakcí *Kosmovy kroniky*. Nicméně ostatní texty se identifikaci vzpírají. Stejně tak není naprosto zřejmé, kdy tyto kroniky vůbec mohly vzniknout a zda se jednalo o samostatná díla nebo pouhé lokální redakce Kosmova textu. Totéž platí i pro prameny tak řečeného Dalimila s tím, že lze přijmout, že tzv. vyšehradská kronika by mohla být vyšehradskou redakcí Kosmy – o díle tzv. Kanovníka vyšehradského by v tomto případě nebylo moudré uvažovat, neboť označení autora je věcí moderní konvence a jeho vazba na Vyšehrad není ani v dnešní době pro-

⁶² K němu B l á h o v á , Marie: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 3*. Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář. Rejstřík. Praha 1995; M e z n í k , Jaroslav: *Němci a Češi v Kronice tak řečeného Dalimila*. Časopis Matice moravské 112, 1993, s. 3–10; U h l í ř , Zdeněk: *Pojem zemské obce v tzv. Kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie*. Folia Historica Bohemica 9, 1985, s. 7–32. Jeho prameny se důkladněji zabýval jen J e ř á b e k , Miroslav: *Rozbor kroniky Dalimilovy*. ČČH 10, 1904, s. 276–303, 392–414, nicméně i on vycházel spíše ze shod obsahových, než z formálního textologického rozboru.

⁶³ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1*. Ed. J. Daňhelka a kol. Praha 1988, předmluva, s. 83–84: *Nalez kroniku u kněze starého u Boleslavi, ta všechny jiné oslavi, ta mi jistě boje vypraví. ... Pro to budeš-li pražskou nebo břevnovskou kroniku čísti, tiem se právem ujisti, že na ní jest méně postaveno, ale slov více mluveno. A opatovická, ta často blúdí, acť více mluví, však tobú slúdí. Vyšehradská mi sě nejméne slíbila, ale nejlepší jest na Boleslavi byla*. B l á h o v á , M.: *Staročeská kronika 3*, s. 176, 327 tyto texty blíže neurčuje, uvažuje nanejvýše o nějaké lokální tradici.

⁶⁴ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, kap. 26, s. 315. Literaturu k této otázce vypočítává B l á h o v á , M.: *Staročeská kronika 3*, s. 181.

⁶⁵ Přípisek z 15. století v ÖNB Wien, 508, f. 118v cituji dle K e r n b a c h , A.: *Vincenciova a Jarlochova kronika*, s. 74.

sta pochyb. Rovněž tzv. opatovická kronika, uváděná Dalimilem, nejspíše nebude totožná s dnes známým textem hradištsko-opatovických letopisů, neboť ty rozhodně nejsou mnohomluvné. Neplatí to ani o textu, na který navazují, protože pro Dalimila s ohledem na téma, které si zvolil, nemohl mít valný význam. Mohlo by se nanejvýše jednat o společnou předlohu Dalimilovu a Neplachovu, jak o ní uvažoval Miroslav Jeřábek.⁶⁶ Snad můžeme nanejvýše předpokládat, že boleslavská kronika uváděná Dalimilem a boleslavská kronika zmíněná v přípisku jsou jedním a týmž textem, a že tedy je možné datovat vznik tohoto textu před r. 1300. Alespoň jedna z výše zmíněných kronik pak jistě označuje Kosmův text, ať již v původním znění nebo v nějakém místním přepracování – v případě *Dalimilovy kroniky* to jednoznačně vyplývá ze srovnání obou textů, které prozrazuje, že *Kosmova kronika* pro něj byla nanejvýš cenným zdrojem.

Jiný doklad recepce Kosmova textu nabízí olomoucký kapitulní rukopis CO 230, na nějž kdysi upozornil v rámci příprav vydání prokopských legend Václav Chaloupecký. Jedná se o rukopis, jehož sepsání různí autoři kladou mezi třetí čtvrtinu 13. století a první čtvrtinu století následujícího. Vznikl pro potřeby premonstrátské kanonie v Hradisku u Olomouce, jak dokládá pozdější rukou vepsaná vlastnická poznámka na f. 232v.⁶⁷ Václav Chaloupecký viděl v rukopisu nejstarší doklad existence prokopské legendy *Vita Antiqua*, již považoval za základní text pozdější prokopské hagiografie, a zároveň upozornil na stručný text *Translacio s. Adalberti*, zachycující translaci sv. Vojtěcha z Hnězdna. *Translacio* právní historik Václav Vaněček v závislosti na Chaloupeckého názoru následně prohlásil za text, jenž nám nabízí jednak na Kosmovi nezávislý popis české výpravy do Hnězdna, jednak, a to zejména, nová čtení tzv. Břetislavových dekretů.⁶⁸ Bohumil Ryba však v rámci dokončování edice prokopských legend srovnal text *Vita Antiqua* a *Vita Minor* a ukázal, že *Vita Antiqua* je pouze rytmi-zovaným textem *Vita Minor*, jak to ostatně bezpečně dokládá větší blízkost *Vita Minor* textům, jež stály prokopským legendám jako předlohy, tedy Bibli a *Vita s. Benedicti*.⁶⁹ Pro nás je podstatnější, že Ryba rovněž dovedl,

⁶⁶ Je ř á b e k , M.: *Rozbor kroniky Dalimilovy*, s. 299–302.

⁶⁷ R y b a , Bohumil: *Obrat v posuzování priority prokopských legend a Břetislavových dekretů*. Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví 3, 1968 (1970), s. 22–23. Na jiném místě (s. 56–57) Ryba upozornil na svátek sv. Antonína-vyznavače, který určuje datum *post quem* k r. 1231 a předložil i další, terminologickou indicii pro spíše pozdější původ rukopisu, a to nahrazení „Polska“ „Velkopolskem“, jež se v pramenech prvně objevuje až r. 1242 a prosazuje se později.

⁶⁸ V a n ě ě k , Václav: *Nový text (varianta) Dekretů Břetislavových z r. 1039*. *Slavia antiqua* 3, 1951 (1952), s. 131–135.

⁶⁹ R y b a , B.: *Obrat v posuzování priority*, s. 16–22.

že snaha rytmizovat starší texty je obecně příznačná pro písaře, jenž je zodpovědný za rukopis CO 230 – dokazuje to na textu *Translacio s. Adalberti* (f. 109r–112r) a také na textu václavské legendy 13. století *Oriente iam sole* (f. 153r–158r).⁷⁰ Rybova zjištění mění tento vzájemný vztah Kosmy a *Přenesení – Přenesení* se z nezávislého textu stává jedním z ohlasů Kosmova textu v prostředí kláštera Hradisko.

Další doklady užití *Kosmovy kroniky* v rukopisných sbornících nebo v dílech jiných autorů přináší až 14. století, kdy tradici zahajuje rukopis G5, chovaný dnes ve fondu Metropolitní kapituly v Archivu Hradu, jenž vznikl pro potřebu předposledního pražského biskupa Jana IV. z Dražic (1301–1343).⁷¹ 14. století, zejména období vlády Karla IV., pak přináší vznik celé řady kronikářských textů, jež v pasážích o nejstarších dějinách vesměs vycházely právě z Kosmova díla.⁷²

Výčet, nutně ne příliš obsáhlý, pochopitelně nedovoluje sám o sobě vynášet výroky o míře významu *Kosmovy kroniky* a textů dalších kronikářských děl vrcholného středověku přemyslovské doby pro tehdejší společnost. Avšak srovnávací rámec bezpochyby nabízí rukopisné dochování kroniky Kosmova polského souputníka Galla Anonyma a také současníka jeho pokračovatelů Vincence Kadlubka. Text kroniky Galla Anonyma dnes známe bohužel jenom díky třem pozdně středověkým rukopisům, zamojskému z l. 1350–1450, Sędziwojově z druhé poloviny 15. století a heilsberskému z poloviny 15. století. Maleczyński soudí, že Sędziwojův rukopis vycházel ze zamojského, zatímco heilsberský považuje za výhonek jiné větve rukopisné tradice.⁷³ Malé množství dochovaných rukopisů pozdně středověkého stáří naznačují, že se Anonymovo dílo netěšilo ani zdaleka takové popularity jako dílo Kosmovo.

Podstatně větší množství rukopisů, 31 včetně dvou výtahů, obsahuje text kroniky Mistra Vincence Kadlubka vzniklé na přelomu 12. a 13. století (1190–1205).⁷⁴ Nicméně valná většina rukopisů (26) obsahujících předmluvu Jana z Dąbrówki vznikla v Krakově až mezi l. 1434–1481. Druhá redakce se dochovala pouze prostřednictvím dvou rukopisů, z nichž i ten

⁷⁰ Tamtéž, s. 23–55.

⁷¹ Popis rukopisu má B r e t h o l z , B.: *Die Handschriften*, s. LXVI–LXVIII; k okolnostem vzniku H l e d í k o v á , Zdenka: *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343)*. Praha 1991, s. 154–159.

⁷² K rukopisnému dochování kroniky Přibíka Pulkavy viz B l á h o v á , Marie: *Přibík Pulkava z Radenína*. In: *Kroniky doby Karla IV.* Praha 1987, s. 576–578.

⁷³ *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Ed. K. Maleczyński. Monumenta Poloniae Historica N. S. 2. Kraków 1952, s. I–XXXIX.

⁷⁴ *Vincentii Magistri Chronica Polonorum*. Ed. M. Plezia. Monumenta Poloniae Historica N. S. 11. Kraków 1994, s. XI–XIV.

starší (E, Österreichische National Bibliothek Wien, signatura 480) pochází až ze 14. století z Poznaně. I zde tedy rukopisná tradice dokládá až poměrně pozdní popularitu Vincenciova díla.

Ani předpokládané uherské letopisy 11. století nelze brát do úvahy – víme sice, že byly živým, několikrát přepracovávaným souborem, nicméně se dochovaly jenom prostřednictvím jiných, mnohem pozdějších textů.⁷⁵ O jejich rukopisném rozšíření tedy nelze mnoho povědět, avšak živý ohlas patrný v kronikách 13.–14. století indikuje jejich značný význam při utváření uherského historického povědomí v pozdějším středověku.

Gesta Hungarorum jsou nejspíše dílem klerika působícího v kanceláři Bély III. Uherského (1172–1196).⁷⁶ Text existuje v neúplném rukopisu z konce 13. století, jenž byl původně uložen u Innsbrucku na zámku Ambras, aby přes Vídeň doputoval r. 1928 do Budapešti, kde patří do fondu Széchenyiho národní knihovny pod signaturou *Cod. Lat. medii aevi*, 403. Míru vlivu tohoto textu tedy nelze také přeceňovat.

Přestože se jeví rukopisné dochování Kosmova textu ve srovnání s texty některých pozdějších polských a uherských autorů příznivě, stále nám zbývá zodpovědět otázku, zda dokážeme identifikovat ohlasy znalosti textu *Kosmovy kroniky*, případně jiných historicky zaměřených textů mimo diskurz latinské historiografie přemyslovské éry. Jinými slovy se tím opět otevírá otázka komunikačního rámce sebeidentifikačních vzorců uvažování, na něž jsme upozornili na předchozích stránkách. Všechny nejstarší známé rukopisy historických textů z Čech a Moravy 10.–12. století totiž vznikly v prostředí církevních institucí a primárně pro jejich potřeby. I když nevíme o tom, že by některý z nejstarších rukopisů vznikl na objednávku domácí elity, nelze Kosmův vliv na šlechtické publikum zcela zavrhnout. Jednak velmoži hrají v *Kosmově kronice* velmi důležitou roli,⁷⁷ jednak sám svět *Kosmovy kroniky* ukazuje prolínání světského a církevního živelu, jak jej

⁷⁵ M a c a r t n e y , Carlyle A.: *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*. Cambridge 1953, s. 111–142.

⁷⁶ Objevují se snahy spojit vznik textu i s dobou Bély II. (1110–1141), anebo jej spojit s dobou mnohem pozdější. Styl autora ukazuje, že prošel školením v některém z významných soudobých severofrancouzských center vzdělání (Paříž/Orleans). Rady naposledy upozornil na to, že autor sice vykazuje určité znalosti maďarštiny, nicméně jinak se zdá, že to jeho mateřština nebyla. Anonymova *Gesta* zachycují dějiny Maďarů od „zaujetí země“ až po korunovaci Štěpána I. Srov. R a d y , Martyn: *The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla. A Translation*. Slavonic and East European Review 87, 2009, s. 681–724.

⁷⁷ K obrazu velmožů v *Kosmově díle* viz W i h o d a , Martin: *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*. In: Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Red. M. Nodl – M. Wihoda. Colloquia mediaevalia Pragensia 9. Praha 2007, s. 11–29; K a l h o u s , D.: *Anatomy*, s. 114–121.

ostatně známe i odjinud z Evropy – Kosmas totiž nezmiňuje čistě světské sněmy, nebo jen kleriky navštěvované synody, ale spíše popisuje smíšená shromáždění navštěvovaná špičkami tehdejší společnosti z řad kléru i světských elit, jak to ostatně bylo běžné např. v karolínské době, ale i později. Nicméně ani hypotéza přítomnosti církevními institucemi utvářeného obecného povědomí o společné minulosti, ani s bezpečnou jistotou doložené prolínání světa kléru a světských elit nám mnoho neříkají o konkrétním působení Kosmova textu, o jeho recepci. Tuto nejistotu pak odrážejí i rozporuplná vyjádření předních českých medievistů, kdy Dušan Třeštík soudí, že Kosmas psal své dílo primárně pro několik tisíc domácích velmožů,⁷⁸ zatímco Marie Bláhová hledá čtenáře jeho kroniky spíše mezi příslušníky kléru přemyslovského knížectví – upozorňuje v této souvislosti zejména na neexistenci dvorů šlechty, kde by se mohlo Kosmovo dílo předčítat negramotným posluchačům.⁷⁹

Než se obrátíme ke vztahu světských elit 12.–13. století k narativním textům, nebude od věci zamyslet se nad jejich vztahem k textům pragmatické povahy, respektive k textům obecně. Určitý zájem o písmo a text je patrný již ze snahy nechat zanést památku vlastní rodiny a případně širšího příbuzenstva do klášterních nekrologií.⁸⁰ Nicméně ke vztahu této vrstvy k listině či aktovému záznamu byli naopak Jindřich Šebánek či Zdeněk Fiala dosti skeptičtí. Vycházeli zejména ze zřejmého faktu, že se listiny vystavené světskými elitami (mimo knížete) objevují v českém a moravském prostředí dosti pozdě a sporadicky.⁸¹ Tomu odpovídají i analogie shromážděné Michaelem Clanchym, jenž upozornil na nedůvěru k zachycení právních pořízení písmem a na snahu pojitit stálost právních aktů „fyzičtějším“ prostředky než pouhým písmem i v Anglii, kde byla úroveň písemné kultury s ohledem na množství i druhovou pestrost dochovaných písemností jistě podstatně vyšší než v soudobých českých zemích.⁸²

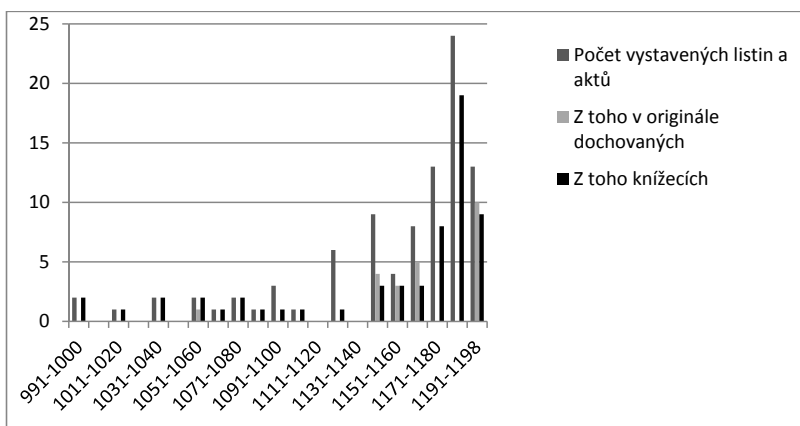
⁷⁸ Srov. např. Třeštík, Dušan: *O Kosmovi a jeho kronice*. In: Kosmova kronika česká. Praha 1975, s. 13.

⁷⁹ Srov. např. Bláhová, M.: *Staročeská kronika 3*, s. 99, pozn. 66, případně Bláhová, M.: *Možnosti studia*, s. 46–47. Autorka se rovněž domnívá, že recipientům z okruhu světských elit byla primárně určena díla výtvarná, případně ústně tradovaná, upozorňuje zejména na výmalbu znojenské rotundy, o níž budeme ještě hovořit, srov. zde s. 15–18.

⁸⁰ Srov. výše na s. 2–3.

⁸¹ Srov. zejména Šebánek, Jindřich: *Das Verhältnis zur Urkunde als methodischer Faktor der diplomatischen Arbeit*. SPFFBU C 6, 1959, s. 5–19; Fiala, Zdeněk: *K otázce funkce našich listin do konce 12. století*. SPFFBU C 7, 1960, s. 5–34.

⁸² Clanchy, Michael T.: *From Memory to Written Record*. England 1066–1307. London 1979, s. 207–208.

Tab. 1 Frekvence dochovaných listin a aktových záznamů z českého prostředí podle desetiletí

Poněkud odlišnou perspektivu nabídl o málo později Jiří Pražák, neboť nezahl v úvahu jenom početnost dochovaného souboru, jež vskutku není velká, avšak také zohlednil jeho strukturu a upozornil na další možné indicie pro poměření úrovně kultury pragmatických písemností na území přemyslovského knížectví (užití rýmu, znalost diplomatické minuskuly i listinných formulí). Pražák v této souvislosti poukazoval zejména na to, že jednak většina institucí alespoň nějakou písemností disponovala, jednak na to, že i některé, na bavorské poměry poměrně vzácné typy aktového materiálu známe rovněž z prostředí přemyslovského knížectví.⁸³ Za pozornost stojí zejména záznam zpísemnění právního pořízení mezi dvěma šlechtici, jenž se i v Bavorsku jako typ aktového záznamu přes existenci nepoměrně početnějšího souboru aktového materiálu vyskytuje jen velmi vzácně.⁸⁴ Za náběh k založení tradiční knihy lze podle Pražáka považovat početné soubory tradičních zápisů shromážděné na jednom místě např. ve falzu pro klášter Ostrov či v kladrubských falzech. Přehlédneme-li tedy tento soubor, zjistíme nakonec, že vztah světských elit k písemnostem nemusel být nutně negativní a že na nevalné míře dochování jejich písemností oproti písemnostem církevních institucí se mohly podepsat další faktory, a to zejména

⁸³ Souhrnně P r a ž á k , Jiří: *Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách*. K počátkům české listiny. In: *Collectanea opusculorum ad iuris historiam spectantium Venceslao Vaněček septuagenario ab amicis discipulisque oblata*. Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám. Uspoř. K. Malý. Praha 1975, s. 29–40, 35–36.

⁸⁴ Tamtéž, s. 37–38 s doklady v pozn. 44, s. 38.

podstatně vyšší stabilita církevních institucí, jež mohly navíc k uchování listinného pokladu vyčlenit zvláštní poučené síly.

Pro posouzení možného historického povědomí mezi řadami světské elity před r. 1200 se však také nabízejí konkrétní indicie. Poměrně zřetelný odraz možného prolínání světa světských elit a písemné kultury elit církevních nabízí zakládací listina únětické kapituly, jež se zmiňuje o Levém Hradci jako o místě *kde počalo křesťanství*.⁸⁵ Listina sama není přesně datována, hlásí se však do doby panování knížete Soběslava I. Kanovník od pražského kostela Panny Marie Zbyhněv prosí jejím prostřednictvím knížete o ochranu svého nadání. Význam zmínky oslabuje skutečnost, že text listiny známe jen prostřednictvím konfirmace Václava I. z r. 1233. Není také zcela jasné, na jakou událost Zbyhněv naráží – v *Kosmově kronice* je v souvislosti s křesťanstvím Levý Hradec zmíněn pouze jako místo volby druhého pražského biskupa Vojtěcha.⁸⁶ Jako zdroj Zbyhněvových informací se tedy nabízí *Kristiánova legenda*, jež ve druhé kapitole zmiňuje ustanovení kněze Kaicha ke kostelu sv. Klimenta na Levém Hradci poté, co byl Bořivoj pokřtěn na Moravě.⁸⁷ V každém případě – pokud tedy přijmeme, že konfirmace zachycuje věrně původní text – Zbyhněvova listina jednak ukazuje, nakolik se mohl prolínat diplomatický diskurz s kronikářsko-legendistickým. Rovněž dokládá, po jakých cestách mohly informace z textů dostupných v Praze pronikat mimo špičky tamního kléru. Konečně listina jasně potvrzuje, že Zbyhněv byl výhonkem rodiny místní elity a se svými příbuznými se jistě setkával. Mohl se tak snadno stát jedním z těch hledaných prostředníků mezi světem učených textů a prostředím velmožů, a to i bez zázemí dvora. Jistě nebyl sám.⁸⁸

⁸⁵ *CDB I*, s. 124, č. 130: *...ubi christianitas incepta est...* Listina Václava I. je dochována v originále a vydána v *CDB III/1*. Ed. G. Friedrich. Pragae 1942, s. 57–59, č. 56.

⁸⁶ *Cosmae Pragensis Chronica* I. 25, s. 47: *Facta est autem hoc electio non longe ab urbe Praga Levigradec in oppido XI. Kal. Marcii, eodem quo obiit Diethmarus episcopus anno.*

⁸⁷ *Legenda Christiani*. Ed. J. Ludvíkovský. Praha 1978, kap. 2, s. 20: *Mane facto ipsum ducem cum suis triginta, qui adveniant, cathezizans, peractis ieiuniorum ex more sollempniis, sacrosancto baptismatis fonte innovavit pleniterque eum de fide Christi instruens, multis locupletatum donis ad propria redire concessit, tribuens ei venerabilis vite sacerdotem nomine Caych. Quique reversi in sua, in castello, cui vocabulum inerat Gradic, supradictum sacerdotem statuunt, fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris, multa detrimenta sathane ingerentes, populum Christo domino acquirentes.*

⁸⁸ Tím nemá být zpochybněn fenomén kněžských klanů, na jejichž existenci poukázal již F i a l a , Zdeněk: *Jindřich Zdík a Kosmas*. O původu Jindřicha Zdíka. Zápisky z dějin československých dějin a archivního studia 2, 1963, s. 7–19, když zmínil případ Kosmova syna Jindřicha, který také získal kanovníckou prebendu u sv. Víta;

Další doklady historického povědomí světských elit, zejména pak jejich znalost psané historiografické tradice, přináší pozdější staletí, kdy se např. Ondřej z Dubé zmiňuje o tom, že *právo zemské české jest od dávno nalezené, ještě od pohanství a najvíce od Přemysla oráče a od těch pánův, kteříž jsou té chvíle byli*.⁸⁹

Tradičně se svět literatury a svět vizuální kultury (či mluveného slova) oddělují v duchu později mnohokrát opakovaného tvrzení Řehoře I. Velikého (590–604), že *obrazy jsou knihami negramotných*.⁹⁰ Jedná se o obvyklý překlad, jenž nebere do úvahy, že jako *illiterati* bývali označováni nikoli negramotní, avšak ti, již neovládali latinu, a jimž tak chyběla znalost vstupního kódu ke vzdělanecké církevní kultuře. Michael Camille v této souvislosti upozorňuje na existenci skupiny lidí, jež stála mezi dvěma póly, vzdělaneckým a latinskou kulturou zcela nedotčených, tedy těch, kteří sice sami aktivně perem nevládli, avšak byli v kontaktu s takovými lidmi a vyžadovali je. S tím souvisí i snaha vést hranici nikoli mezi psaným slovem a slovem mluveným, případně obrazem, ale spíše mezi aktivní tvorbou, kdy psaní a řeč jsou propojeny a tvoří jen různé módy jednoho aktu, a pasivní recepcí, jež s sebou nese jak opakování mluveného slova, tak prostý opis písemnosti, díla někoho jiného.⁹¹ Jak aktivní, tak pasivní módy práce se symboly a jejich strukturami však musíme nutně chápat pouze jako ideální typy, neboť v praxi byly hranice mezi nimi prostupné – každý text vykazoval jinou míru originality a závislosti na starších diskurzích, každý text se zároveň proměňoval i v průběhu zdánlivě nevinného, pasivního opisování, jak jsme to ostatně mohli vidět na příkladu *Kosmovy kroniky*. Ani

podobně Fiala tehdy upozornil, že bratrem Jindřicha Zdíka byl kanovník pražské kapituly Magnus a že Zdik byl rovněž strýcem pražského biskupa Daniela, respektive vyšehradského kanovníka Alexandra. Nevylučoval bych, že naše představa o primárně církevní kariéře jako o zdroji statusu těchto rodin může být důsledkem určitého zkreslení, způsobeného tím, že to jsou právě další příbuzní z řad duchovenstva, kteří jsou dále zmiňováni, zatímco příbuzní, kteří žádné svěcení nepřijali, naší pozornosti unikají.

89 *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Ed. F. Čáda. Historický archiv 48, Praha 1930, s. 123. K tomu N o d l , Martin: *Pozdně středověká transformace Kosmova mýtu o počátcích práv a zákonů kmene Čechů*. Kronikáři dvorského okruhu, Maientas Carolina, Ondřej z Dubé a Viktorin Kornel ze Všehrd. In: Šlechta, moc a reprezentace, s. 189–207, 205.

90 *Epistola ad Serenum Massiliensem episcopum*. Ed. J. P. Migne. PL 77. Paris 1896², col. 1128. Viz i tamtéž, č. 105, col. 1027–1028: *Idcirco enim pictura in Ecclesiis adhibetur, ut hi, qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant que legere in Codicibus non valent*.

91 C a m i l l e , Michael: *Seeing and Reading*. Some Visual Implications of Medieval Literacy and Illiteracy. *Art History* 8, 1985, s. 27–32 o oddělení formy (písmena) a obsahu textu, propojení psaní (ve smyslu kreativního aktu) a mluvení.

receptci obrazů, mluveného či zapsaného slova pak nelze chápat jen jako individuální zálibu, avšak spíše jako výsledek aktivní komunikace v rámci komunity, do níž vstupovaly její různé formy, psaný text, mluvené slovo, obraz, gesto.⁹² Do tohoto rámce samozřejmě zapadá jak kronika, tak nekrologium, neméně než iluminace nebo freskový cyklus. Protože by výtvarná díla byla bez širšího kontextu mluveného či zapsaného slova nemá, lze výtvarné umění chápat jako účinný prostředek fixace již existující a zapsané paměti.⁹³

Z výše uvedených důvodů je rovněž třeba věnovat pozornost zejména obrazovému cyklu na zdech rotundy sv. Kateřiny ve Znojmě. Soubor maleb tvoří čtyři celky. První vyobrazení znázorňuje scénu setkání bájného knížete Přemysla s posly kněžny Libuše. Kromě motivů, jež známe z *Kosmovy kroniky* (volci, strom vyrostlý z Přemyslovy lískové otky), se zde však objevují prvky, které sehrávají významnější roli až v textech mnohem pozdějších (mošna).⁹⁴ To jednak dokazuje, že nejenom že Kosmas zřejmě sám nevytvořil pověst o mytických předcích Přemyslovců – ostatně stručnou variantu této pověsti známe i z Kristiánovy legendy,⁹⁵ avšak rovněž dokládá, že kolovaly různé další, snad širší varianty tohoto vyprávění. Větší prostor zabírá vyobrazení 27 postav, které sice nejsou zřetelně identifikovány, jež však podle ikonografických indicií soudě nepochybně znázorňují přemyslovská knížata. Další dva celky zachycují jednak náměty z Kristova života (*Zvěstování P. Marie, Navštívení P. Marie, Narození Krista, Sen*

⁹² K propojení různých žánrových rovin (text diplomatického charakteru, memoriální a liturgické záznamy), stejně jako výrazových prostředků (písmo a obraz) na příkladu rukopisů CLM 1018 (Diessen) a München Hauptstaatsarchiv, Formbach Kl 1 (Formbach) S a u e r , Christine: *Fundatio und Memoria*. Stifter und Klostergründer im Bild 1100 bis 1300. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 109. Göttingen 1993, s. 42–88.

⁹³ C a m i l l e , M.: *Seeing and Reading*, s. 32–33.

⁹⁴ K r z e m i e ň s k a , Barbara: *Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě*. In: Krzemieńska, Barbara – Merhautová, Anežka – Třeštík, Dušan: *Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě*. Praha 2000, s. 48–49 a pozn. 122, 245, případně K r z e m i e ň s k a , B.: *Die Rotunde in Znojmo*, s. 57, pozn. 240, upozorňuje, že mošna hraje u Kosmy (I. 6, s. 16) oproti pozdější tradici jenom omezenou roli, srov. U r b á n e k , Rudolf: *K české pověsti královské*. ČSPS 23, 1915, s. 57–63. Na vyobrazení však je jí přisouzena stejná úloha jako střevecům. Z tohoto velmi křehkého argumentu Krzemieňská vyvozuje, že se autor výmalby neopíral pouze o Kosmu, avšak také o nějakou ústní tradici. Přesvědčivější jsou její argumenty ohledně počtu vyobrazených knížat, srov. zde pozn. 98.

⁹⁵ *Legenda Christiani*, kap. 2, s. 18. Srov. k interpretaci a dataci zejména T ř e š t í k , Dušan: *Mýty kmene Čechů (7.–10. století)*. Tři studie ke „Starým pověstem českým“. Praha 2003, s. 99–167, případně funkci v rámci Kristiánova textu K a l h o u s , D.: *Anatomy*, s. 256–258.

sv. Josefa, *Zvěstování pastýřům*, torzálně *Klanění tří králů*, nezřetelně *Vraždění neviňátek*), jednak vyobrazení evangelistů střídající se s cheruby, jež ve vrcholu klenby doprovází holubice, symbol Ducha svatého.

Anežka Merhautová-Livorová v propojení christologického a genealogického cyklu vidí snahu demonstrovat, že se donátor jednak řadí mezi vládnoucí knížata, jednak že tato vládnoucí knížata z Přemyslova rodu panují v souladu s Boží vůlí a vedeni Kristovými příkázáními i jeho příkladem – genealogický cyklus by pak bylo možno chápat jako pokus vhodně dokomponovat tradiční křesťanský cyklus, nacionalizovat jej v souladu s tehdejšími snahami bohemizovat *civitas Dei*, jež je patrná i z jedné iluminace v bohemikálním rukopise *De civitate dei*, uloženém v Národní knihovně v Praze.⁹⁶ Dále upozornila na vyobrazení holubice na vrcholku klenby, znázorňující Ducha svatého, jež v nižším pásu doprovází střídající se postavy evangelistů spolu s vyobrazením cherubů. Tento cyklus dále propojila s vyobrazeními knížat a soubor fresek díky tomu vyložila jako pokus znázornit Přemyslovce jako knížata vládnoucí podle Zákona a v souladu s Duchem svatým.⁹⁷ Krzemieńska se opřela o hypotézu Merhautové, a to zejména o její závěr, že v kapli nejsou vyobrazení kromě Přemysla již žádná další mytická knížata, avšak pouze Přemyslovci známí z historických pramenů jako knížata vládnoucí v Čechách a na Moravě.⁹⁸ Výmalba, již charakterizuje jako „ústavu českého státu v obrazech“, má vyjadřovat kontinuitu přemyslovské vlády v českých zemích.⁹⁹ Zároveň fakt, že se od sebe vyobrazení knížat příliš neliší – výjimkou je plášť –, Krzemieńska považuje za doklad snahy fundátora vyjádřit rovnost postavení českých a moravských knížat, a tím i demonstrovat postavení Moravy jako svébytné, avšak nedílné součásti přemyslovského *regna*.¹⁰⁰

Naopak Jan Bažant spíše odkazuje k italským, potažmo římským tradicím, neboť vidí nejvýraznější analogie se znojemskou rotundou ve freskové výzdobě kostela S. Nicola in Carcere v Římě (1120–1130) a připomíná, že římské umění silně ovlivnilo i umění v Bavorsku a v Čechách.¹⁰¹ Rotundu chápe jako druhý Jeruzalém a ve vyobrazení Přemysla Oráče vidí

⁹⁶ Merhautová-Livorová, Anežka: *Ikongrafie znojemského přemyslovského cyklu*. Umění 31/1, 1983, s. 21–24. Ze starší generace historiků umění se nejoblíbeněji k problému vyjádřil Friedl, Antonín: *Přemyslovci ve Znojmě*. Ikongrafie posvátného oráče v českém mythu. Praha 1966; srov. Mašíň, Jiří: *Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě*. Praha 1954.

⁹⁷ Merhautová-Livorová, A.: *Ikongrafie*, s. 21–22.

⁹⁸ Krzemieńska, B.: *Die Rotunde in Znojmo*, s. 7–17.

⁹⁹ Tamtéž, s. 57–58, kde na s. 58 výrok: *Verfassung des böhmischen Staates in Bildern*.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 57–58.

¹⁰¹ Bažant, Jan: *Umění českého středověku a antika*. Praha 2000, s. 61–62. Srov.

snahu představit jej jako *praefiguratio Christi*.¹⁰² Výmalba podle něj byla zamýšlena nikoli jako oslava konkrétní dynastie, ale obecně knížecího trůnu a moci, přičemž Přemyslovci měli i svým začleněním do prostoru (arkády, vyobrazení *en face*) fungovat jako prostředníci mezi svými poddanými a Bohem.¹⁰³

Vznik výmalby je obvykle datován do 30. let 12. století a dává se do souvislosti se snahou legitimizovat nástupnictví Konráda II. Znojemského, nicméně se tato datace neopírá než o jednu nejistou indicii.¹⁰⁴ Tu představuje nápis, který zní podle Anežky Vidmanové takto: + *In regione domini nostri Henrici episcopi Olomucensis / Anno dominice ab incarnatione domini Millesimo / CXXXVIII pacta pietate regum auxit / cellam beate virginis Marie ede S. Cathari/ne dux Conradus secundus. fundator/novam fecit constitutionem*.¹⁰⁵ Charakter písma – jedná se o minuskulu, krajně netypickou pro epigrafické památky – autorka poslední rekonstrukce nápisu vykládá jako důsledek přepsání původní autentiky.¹⁰⁶ Zároveň připouští, že k přepsu mohlo dojít s podstatným zpožděním oproti vzniku předpokládané autentiky. Pro pozdější vznik zápisu ostatně pléduje i Martin Wihoda, který navíc vznik pamětního záznamu spojuje se sňatkem Konráda II. s Marií Srbskou, a nikoli s údajnými nástupnickými dohodami.¹⁰⁷

i B a ž a n t , Jan: *Budování minulosti*. Znojemská rotunda a renesance 12. století. LF 118, 1995, s. 20–37.

102 B a ž a n t , J.: *Umění českého středověku a antika*, s. 69–71.

103 Tamtéž, s. 64–65, 67–68.

104 K r z e m i e ň s k a , B.: *Moravští Přemyslovci*, s. 46–47; K r z e m i e ň s k a , B.: *Die Rotunde in Znojmo*, s. 50–59. Nejlépe jsou fresky zachyceny v knize K o n e č n ý , Lubomír J.: *Románská rotunda ve Znojmě*. Ikonologie maleb a architektury. Brno 2005, kde také čtenář na s. 149–329 nalezne jejich podrobný popis, zatížený ovšem částečně názory autora na interpretaci výmalby – autor se zejména inspiroje srovnávací religionistikou. Naopak B a ž a n t , J.: *Umění českého středověku a antika*, s. 61 připomíná v této souvislosti klasické antické tradice, přičemž ale konečné vyznění symboliky oráče (vazba na dobrou vládu a blahobyť) jsou u obou autorů obdobné. Tradičně datuje vznik stavby i fresek M e r h a u t o v á - L i v o r o v á , A.: *Ikonografie*. Mnohokrát se k tomuto cyklu vyslovil i Dušan T ř e š t í k , srov. mezi posledními např. jeho *Počátky přemyslovské státnosti mezi křesťanstvím a pohanstvím*. In: *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*. Problémy, názory, otázky. Sborník příspěvků z konference konané dne 18. října 2005 v Brně. Red. M. Wihoda – D. Malatřák. Brno 2006, s. 25–46.

105 V i d m a n o v á , Anežka: *Poznámky k datačnímu nápisu v kapli sv. Kateřiny ve Znojmě*. In: *Znojemská rotunda ve světle vědeckého poznání*. Vědecká konference Znojmo 23–25. 9. 1996. Sborník příspěvků. Red. P. Ciprian. Znojmo 1997, s. 54.

106 V i d m a n o v á , A.: *Poznámky*, s. 55–56.

107 W i h o d a , Martin: *Znojemští úředníci v politickém systému přemyslovské monarchie*. In: *Znojemská rotunda*, s. 35–36, pozn. 50.

Podobně nejisté jsou i tradiční úvahy, jež kladou vznik znojemského hradu a rotundy sv. Kateřiny do r. 1037 a počítají s druhou fází při zaklenutí rotundy r. 1134 – na skutečnost, že zejména první datum nemá oporu v žádném známém písemném prameni, příhodně upozornil Martin Wihoda. Připustil sice, že tamní ostrožna byla osídlena již v 11. století, nicméně stavbu rotundy sv. Kateřiny spojil až s Konrádem II. a vznik její výzdoby spojil s vnitřními boji v l. 1140–1146.¹⁰⁸ S ohledem na novou rekonstrukci vývoje církevní organizace v okolí Znojma se pro pozdější vznik znojemského hradu, a tím i tamní rotundy vyslovil v témže roce přesvědčivě i Libor Jan. Upozornil totiž zejména na pozdější doklady označení představeného kostela sv. Hypolita jako „probošta“ a *per analogiam* srovnal jeho postavení s rolí proboštů olomouckého a brněnského kostela jako představených nejdůležitějších kostelů v rámci jednotlivých „údelů“.¹⁰⁹ Dále poukázal na to, že se spor o přednostní postavení v nově vznikajícím městě odehrával mezi kostely sv. Mikuláše a sv. Michala, sv. Kateřina v něm nehrála žádnou roli. To ukazuje, že původní centrum církevní správy představovala rotunda sv. Hypolita, jež si svůj význam zachovala i poté, co vznikl nový hrad, tedy v první polovině 12. století – tamní rotundě sv. Kateřiny Libor Jan přisuzuje roli knížecí kaple.¹¹⁰

S novějšími představami o dataci vzniku rotundy a hradu zčásti koresponduje i názor historika umění Pavol'a Černého, podle něhož některé rysy maleb genealogického cyklu vykazují analogie spíše až s díly třetí čtvrtiny 12. století. Černý ovšem také soudí, že výmalba nevznikla jako jeden kompoziční celek, avšak je kombinací celků dvou, jak podle něho lze vyvodit z odlišného formálního provedení „genealogického“ a christologického cyklu.¹¹¹ Jeho závěry nepřímo potvrzují úvahy Zuzany Všetickové, jež jednak upozornila na možné vlivy proudící z říšského prostředí (Zwiefalten, Reichenau, Salcburk, St.-Bertin), jednak poukázala na případné analogie ať již stylové (Kostoľany nad Trábečom; druhá polovina 11. století), tak motivické (Hartberg).¹¹² Datování analogií k znojenskému cyklu, jež tato historička umění nabízí, však nutí k otázce, zda výzdoba znojenské rotundy nemohla vzniknout ve dvou, od sebe v čase značně vzdálených fázích.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 36–37, pozn. 56.

¹⁰⁹ Jan, Libor: *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku*. In: Znojemská rotunda, s. 46–47.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 47–49. Č e r n ý , Pavel: *Zobrazení přemyslovské genealogie v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě a některé aspekty její interpretace*. In: Znojemská rotunda, s. 90–91, pozn. 48.

¹¹¹ Č e r n ý , P.: *Zobrazení přemyslovské genealogie*, s. 85–86.

¹¹² V š e t e č k o v á , Zuzana: *Christologický cyklus v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě*. In: Znojemská rotunda, s. 93–97.

I když znojemský cyklus nebudeme považovat za přímý ohlas Kosmova textu a budeme uvažovat o pozdější době vzniku tohoto cyklu, je zřejmé, že porozumět mu znamenalo mít poměrně značné povědomí o přemyslovské dynastii a vyžadovalo také vědět, jakou roli např. Kosmas přisuzoval Přemyslu Oráčovi.

Posledním, avšak nikoli nejméně důležitým médiem, zpřítomňujícím v obrazech ty klíčové osobnosti či momenty historie, jež měly být v rámci přemyslovského knížectví považovány za společné, jsou bezpochyby mince. Pro početnost ražeb, i díky nálezům „ztrátových“ kusů si v tomto případě můžeme být jisti, že byly dostupné nebo alespoň známé všem obyvatelům českých zemí. Této otázce se však ještě budeme podrobněji věnovat na jiném místě,¹¹³ proto jen stručně upozorním zejména na opakující se doklady svatováclavské úcty, provázané s postupem času stále více s legitimizováním přemyslovské vlády.¹¹⁴

Dojem z mincí tak jen potvrzuje představu, již jsme již dříve získali při rozboru domácích kronik 12. století, stejně jako dalších typů soudobých pramenů – klíčovou roli ústředního bodu sehrává jednak svatováclavský kult, jednak domácí dynastie, jež jsou aktivně prosazovány jako prvky domácí memorie, jejichž prostřednictvím se společenství „Bohemanů” definuje. Jinde také ukazují, jak Kosmas obratně vytváří diskurz „vyvoleného” národa i prostřednictvím paralelizace biblického textu.¹¹⁵ Toto historické povědomí není jen výsadou kléru, avšak je zřejmě vlastní i části světských elit, jejichž identitu formuje.

¹¹³ Srov. kapitola *Pax sancti Wenczlai in manu ducis X* v rukopisu mé habilitace.

¹¹⁴ K funkci mince v raném středověku jako prostředku zpřítomňování a legitimizace moci srov. G a r i p z a n o v , Ildar H.: *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877)*. Brill’s Series on the Early Middle Ages 16. Leiden – New York 2008, s. 208–216; G a n n o n , Anna: *The iconography of Early Anglo-Saxon coinage. Sixth to eighth centuries*. Oxford 2003; N a i s m i t h , Rory: *Money and Power in Anglo-Saxon England. The Southern English Kingdoms, 757–865*. Cambridge Studies in Medieval Life and Thought IV/80. Cambridge 2011, s. 47–86.

¹¹⁵ Srov. k významu biblické metaforiky H e y d e m a n n , Gerda: *Biblical Israel and the Christian gentes*. Social Metaphors and the Language of Identity in Cassiodorus’s *Expositio Psalmorum*. In: *Strategies of Identification. Ethnicity and Religion in Early Medieval Europe*. Ed. W. Pohl – G. Heydemann. Cultural Encounters in Late Antiquity and the Middle Ages 13. Brepols 2013, s. 143–208. Ve své chystané knize rozebírám pasáž o hnězdenském tažení.

**DAS GEMEINSAME TEILEN DER ERINNERUNG.
Zur Frage der Bedeutung und Verbreitung des historischen
Bewusstseins in der Zeit der Přemysliden**

Der Blick in Klosternekrologien der Přemyslidenzeit zeigt, was für eine Bedeutung die Dynastie im Leben des Landes hatte. In den böhmischen Ländern jener Zeit können nicht nur Spuren der Bildung der dynastischen Kontinuität und deren Legitimation verfolgt werden. Aus Akten und Urkunden, wo sich in ein und demselben Dokument verschiedene Ebenen, nämlich die memoriale, die historische und die eigentumsrechtliche, begegnen und gegenseitig unterstützen, ist auch das Wissen der Klöster um ihre eigene Vergangenheit ersichtlich. Das Bestreben, die Identität der Klosterkommunität zu festigen und ihre Legitimität zu stärken, arbeitet mit mehreren Strategien, unter denen allerdings die Betonung der Bindungen zwischen dem Kloster und der Dynastie immer eine wichtige Rolle spielt. Am deutlichsten ist diese Verflechtung im Aktenmaterial des Klosters Ostrov sichtbar. Eine kurze *Narratio* beschreibt die Anfänge der Klosterkommunität und ihre Bindung an das Kloster Niederaltaich. Weitere Donationen erinnern daran ebenfalls und stellen dadurch die Verbindung zwischen dem Kloster und der herrschenden Dynastie her – der Klostertradition zufolge gab es bis zum Beginn des 11. Jahrhunderts kaum einen regierenden böhmischen Fürsten, der dem Kloster Ostrov nicht ein Dorf oder andere Einkünfte geschenkt hätte.

Die Untersuchung der handschriftlichen Überlieferung der Kosmas-Chronik und weiterer historiografischer Texte bzw. Indizien, die von einigen schriftlichen Quellen geboten werden, zeigt ein beachtliches Maß an Verknüpfung der Kirche mit dem Gebiet des *regnum* der Přemysliden, wobei die Rezeption der Kosmas-Chronik darüber hinaus belegt, inwieweit das Konzept der gemeinsamen Geschichte „unifiziert“ war.

Einige kurze Erwähnungen in schriftlichen Quellen führen uns zusammen mit Denkmälern der bildenden Kunst (Münzen, der Přemysliden-Bilderzyklus in Znaim) dazu, anzuerkennen, dass die literarische Kultur notwendigerweise das soziale Umfeld der weltlichen Eliten beeinflusste. Die zentralen Punkte sind sowohl der Kult des hl. Wenzel als auch die einheimische Dynastie, die als Elemente der einheimischen *memoria* aktiv gefördert werden, durch die sich die Gemeinschaft der „Bohemani“ definierte. Gerade solche Elemente bilden die Grundlage des historischen Bewusstseins, wie z. B. Miroslav Hroch darüber spricht.

